

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting
Peene, Willem

Citation

Peene, W. (2017, January 12). *Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/45480>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/45480> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Peene, Willem

Title: Josua van Iperen (1726-1780) : gereformeerd predikant ten tijde van de Verlichting

Issue Date: 2017-01-12

2. Student te Groningen en Leiden

Als ik voormaals te Groningen en Leiden in privatis collegiis of publice, over de Godgeleerdheid zintwistte, daar ik groote liefhebbery toe had, heb ik altoos gemerkt, dat het gansch verschil eindelyk uitliep op het gezag van den Praeses, die, tanquam ex tripode, eenen Text, daar de Opponens zig op beriep, ten voordeele der opgegevene Thesis verklaarde. Dog om de waarheid te zeggen, dat heeft my nimmer kunnen vergenoegen.¹

2.1. Het eerste studiejaar

Op 12 september 1744 schreef Van Iperen zich in als student theologie aan de universiteit te Groningen onder vermelding ‘ex urbe Medioburgo Zelandorum’.² Omdat een brief van hem uit zijn studententijd aan Jacobus Willemsen bewaard is gebleven en hij over zijn studietijd ook iets geschreven heeft in zijn autobiografie, zijn we enigszins op de hoogte van zijn studieuze activiteiten.³

Uit gemelde brief blijkt dat Van Iperen moeite heeft om het Zeeuwse dialect te vermijden. Als een echte Zeeuw laat hij de letter ‘h’ aan het begin van een woord weg; hij schrijft over het ‘Ebreeuws’. Nu zou dit nog ingegeven kunnen zijn door het veelvuldig gebruik van het Latijn, waarin men soms ook wel sprak over het *alphabetum ebraicum*. Maar Van Iperen wisselt ook de h in voor een g; hij schreef ‘gebben’ in plaats van ‘hebben’. De oorzaak hiervan moet gezocht worden in het feit dat een Zeeuw in het gewone spraakgebruik juist de ‘g’ verwisselt met een ‘h’. Uit angst om dialect te gebruiken, schreef men van de weeromstuit de ‘g’ wanneer het een ‘h’ moest zijn; een verschijnsel dat meermalen voorkwam.⁴ Dergelijke spel-fouten vielen ook zijn medestudenten op; zo schreef een van hen spottend: ‘hoe weinig Eripan [anagram door Van Iperen zelf als pseudonym gebezigd, w.p.] zyn moedertaal verstaat kan ieder uit de kwaade spelling en slechte bewoording (...) oordelen.’⁵

Bij de Leibniz-Wolffiaans georiënteerde filosoof Nicolaus Engelhard (1696-1765) liep Van Iperen colleges logica. Onder diens leiding moest hij als opponens optreden tijdens een disputatie. Hij diende kritiek te formuleren op bepaalde niet nader genoemde ‘metafysische waarheden’. Disputaties werden gehouden om te trainen in de vaardigheid van het argumenteren. Een student verdedigde een aantal

1 NHA, KHMW, inv. 30, J. van Iperen aan C.C.H. van der Aa, 15 november 1755.

2 *Album studiosorum Academiae Groninganae* (Groningen 1915) 197.

3 ZB, HS. 2067, Van Iperen aan Willemsen, 30 maart 1745; HS. 3632.

4 P.J. Meertens, *Meertens over Zeeuwen. Zeeuwse studies uitgegeven naar aanleiding van zijn tachtigste verjaardag* (Middelburg 1979) 131.

5 Johannes Lukaszoon Fockens, *Roskam voor Curillus, Andreaes en Eripanus* (Groningen 1746) 8.

stellingen tegen de argumenten van een of meer andere studenten.⁶ Van Iperen moest op 3 november 1745 kritiek leveren op het gedachtegoed van de Zwitserse geleerde Spleissius. Waarschijnlijk moeten wij hier denken aan Stephan Spleiss (1623-1693), rector van de Latijnse school in Schaffhausen die logica en metafysica doceerde.⁷ Van Iperen kreeg voor eens en voor goed de smaak te pakken van de filosofie die Engelhard voorstond. Een aantal jaren later zou hij bij hem promoveren op een proefschrift in Leibniz-Wolffiaanse trant. Aan het einde van zijn leven was hij nog steeds aanhanger van deze filosofie, hoewel deze stroming toen al lang niet meer maatgevend was.⁸

Hebreeuws volgde hij bij de uit Maagdenburg afkomstige lector Sniebert, de vervanger van de hoogleraar oosterse talen Otto Verbrugge.⁹ Tijdens een college dat hij uit liefhebberij volgde, kwamen de verschillende interpretaties van de Godsnaam יהוה ter sprake. Geen van alle konden Van Iperens goedkeuring wegdragen. Niet geplaagd door enige schroom kwam hij met een eigen visie: ‘...daar naderhand eens op denkende kwam mij iets anders in gedachte, daar ik noit af weet gehoord of gelezen te hebben.’ Volgens hem wordt in deze naam de eeuwigheid van het Goddelijk wezen uitgedrukt. De verleden tijd, de tegenwoordige tijd en de toekomstige tijd worden erdoor tot uitdrukking gebracht, ‘zonder nochtans dat de tempora gelijk de grammatici spreken in dusdanige woordkens vallen’. Van Iperen beseftte dat hij grammaticaal niet sterk stond, maar volgens hem deed dat niet ter zake, want de eeuwigheid van God wordt door mensen immers ook voorgesteld als tijd zonder begin en zonder eind, hoewel dit niet mogelijk is aangezien er bij God van opeenvolging van tijd geen sprake kan zijn. Verder meende hij dat de letters ך, ך en ך symbool staan voor de drie-eenheid; waarbij de ך voor de menselijke natuur en de ך voor zijn de goddelijke natuur van Christus staat.

Bij wijze van oefening maakte Van Iperen een vertaling van het eerste hoofdstuk van het Johannesevangelie vanuit het Grieks in het Hebreeuws. Hij beschouwde het Hebreeuws als een volmaakte taal.¹⁰ Deze gedachte was zowel onder Voetianen als Coccejanen gangbaar. Later zou Van Iperen onder invloed van de Leidse hoogleraar Albertus Schultens (1686-1750) andere gedachten op dit punt ontwikkelen.¹¹

6 Margreet J.A.M. Ahsmann, *Collegia en colleges: juridisch onderwijs aan de Leidse Universiteit 1575-1630 in het bijzonder het disputeren* (Groningen 1990) 275; J. Veenhof, ‘Ten geleide’, in: Ferenc Postma, *Disputationes exercitii gratia. Een inventarisatie van disputaties verdedigd onder Sibrandus Lubbertus, prof. theol. te Franeker 1585-1625* (Amsterdam 1985) vii, viii.

7 ZB, HS. 3632; Hans Jacob Leu, *Allgemeines eydgenössisches oder Schweizerisches lexicon XVI* (Zürich 1740) 243.

8 Zie hoofdstuk 9.

9 W.J.A. Jonckbloet, *Gedenboek der hoogeschool te Groningen ter gelegenheid van haar vijfde halve eeuwfeest op last van den academischen senaat* (Groningen 1864) 256; K.M. Witteveen, *Daniel Gerdes* (Groningen 1963) 36.

10 ZB, HS. 2067.

11 Zie hoofdstuk 10.

Onder leiding van Leonard Offerhaus (1699-1779) verdiepte hij zich in de geschiedenis. Offerhaus was een kennis van Jacobus Willemsen en Van Iperen bracht aan Willemsen de groeten van hem over.¹² Over diens colleges in de jaren voor 1748 is niet zoveel bekend; in ieder geval vond Offerhaus chronologie en geografie zeer belangrijk voor de geschiedbeoefening.¹³ Hij was bekend met het werk van Christophorus Cellarius (1638-1707) die chronologie en geografie ‘de ogen der geschiedenis’ noemde. Van Iperen zou zijn leven lang vasthouden aan deze metafoer.¹⁴ Verder declameerde hij op 4 mei 1745 voor een van de colleges van Offerhaus een Latijns dichtstuk, waarin hij Scipio Africanus ten tonele voerde die voor de Romeinse raad de stad Carthago opeist.¹⁵ Tenslotte werd hij in maart 1745 samen met 46 anderen aangenomen als lidmaat van de gemeente.¹⁶

2.2. De poëtenstrijd

Het derde studiejaar was vol reuring. Van Iperen nam deel aan wat later wel de ‘poëtenstrijd’ werd genoemd.¹⁷ In 1746 was geletterd Groningen in de ban gekomen van een pamflettenstrijd over de kwaliteit van het dichterschap van de gegoede burgerij. De student Gerard Nicolaas Heerkens (1726-1801) wierp de knuppel in het hoenderhok. In een pamflet onder het synoniem Curillus (Latijn voor ‘heertje’) beweerde hij moe te zijn van alle goedkope rijmelarij die uit deze kring voortkwam. Hij besloot de berg Pindus, de zetel der muzen, te verlaten.

Niets komt er voor den dag dan TRIPPEN, die geen aer
Verstaat met ALTINGS en BOLHUIZEN en een schaar
Van bruiloftsdichteren bij WOLTHERS aangezeten
Huurknollen, schreeuwers, slegt Jan Hagel, slempoeten¹⁸

Heerkens had het niet alleen gemunt op de dichtende personen die bijeen waren op het bruiloftsfeest van Herman Wolthers en Louise Christina Conring, waar hij

12 ZB, HS. 2067.

13 Anton J Rinzema, ‘Groninger hoogleraren uit de periode 1614-1867 en hun belangstelling voor de geschiedenis der Middeleeuwen’, in: Catrien Santing (ed.), *De geschiedenis der Middeleeuwen aan de Groningse universiteit 1614-1939* (Hilversum 1979) 21; *BL I* (Kampen, 1978) 228; A. Th van Deursen, *Leonard Offerhaus, professor historiarum Groninganus* (1699-1779) (Groningen 1957) 33, 42; P. B. M. Blaas, *Anachronisme en historisch besef. Momenten uit de ontwikkeling van het Europees historisch bewustzijn* (Rotterdam 1988) 32.

14 Van Deursen, *Leonard Offerhaus*, 31; Blaas, *Anachronisme en historisch besef*, 32. Zie hoofdstuk 11. 15 ZB, HS. 3632.

16 RHC, Hervormde Gemeente Groningen, inv. 5, notulen 10 maart 1745; inv. 331.

17 S. Anema, *Een vergeten dichteres uit de achttiende eeuw (Clara Feyoena van Sytzama)* (Amsterdam 1921) 31; Yasmin Haskell, *Prescribing Ovid. The Latin works and networks of the enlightened dr. Heerkens* (Londen-New-York 2013) 33-70.

18 [Gerard Nicolaas Heerkens] *Gedicht van Curillus toen hij de zanggodinnen voorwel zeide om zich op verhevener letteroeffeningen te leggen* (Groningen 1746) 7.

op doelde in zijn gedicht. Hij richtte zijn pijlen ook op de zeventienjarige Clara Feyoena van Sytzama (1729-1807). Zij zou later bekend worden vanwege haar geestelijke poëzie. Verschillende gedichten van haar hand werden opgenomen in de *Evangelische Gezangen* van 1806. Rondom deze Clara, die met haar familie de Tammingaborg te Bellingeweer bewoonde, kwam een kring van jonge dichters samen, tegen wie Heerkens zich eveneens keerde.

Een stroom pamfletten was het gevolg. Eén van degenen die Heerkens van replek dienden was de jurist Lucas Trip (1713-1783). In zijn *De bescheiden hekel-dichter* nam hij het vol vuur op voor de genoemde Clara Feyoena van Sytzama. Hij noemde haar zelfs een ‘andere Tesselscha waarvan de Hunze en A gewaagt’. Heerkens daarentegen vergeleek hij met een vleermuis die zijn vale vlerken op het lelie-wit van Clara slaat.¹⁹ Heerkens had echter ook bijval gekregen van een zekere Andreades. In deze Andreades vermoedde men aanvankelijk een vriend van Heerkens, Joost Conring, wiens vader namelijk Andries heette. Deze Andreades schreef een gedicht waarin hij Heerkens opriep om terug te keren tot Pindus en de muzen te verdedigen. Ook Van Iperen koos partij voor Heerkens. In zijn pamflet *Pindus berent door eenen verwarden hoop poëtische insurgenten en laffe kooldichters beschreven door Eripanus of Twist-fakkell* beschrijft hij zichzelf als een priester die in dienst staat van de poëzie en deze wil verdedigen tegen ‘gasten, tuk op plonderen en stroopen’. Hij prijst Curillus en Andreades:

Curillus, wiens getrouwdheid ik bemin
En dapperheid, om Dichtkunst te verweren
Andreades, die Hippius durft bravéren²⁰

Het is de vraag of Van Iperen echter heeft beseft wie er werkelijk achter de naam Andreades schuilging. Het was namelijk niemand anders dan Heerkens zelf! De reeds genoemde Lucas Trip ontmaskerde hem in zijn pamflet. Van Iperen had toen echter zijn publicatie al uitgegeven.²¹ Ook de theologiestudent Johannes Lukaszoon Fockens voegde zich in de strijd.²² Hij nam het op voor de regentenklasse. In zijn *Roskam voor Curillus, Andreades en Eripanus* viel hij Heerkens en Van Iperen hard aan:

19 Lucas Trip, *De bescheiden hekel-dichter* (z.p. 1746) 22.

20 [Josua van Iperen] *Pindus berent door eenen verwarden hoop poëtische insurgenten en laffe kooldichters beschreven door Eripanus of Twistfakkell* (Groningen 1746) 4.

21 Trip, *De bescheiden hekel-dichter*, 36.

22 Johannes Lukaszoon Fockens, Groninger van geboorte, studeerde in deze stad en werd in 1748 proponent en werd in 1749 beroepen te Ransdorp. Hij overleed in 1771. Zie Jan Wim Buisman, *Tussen vroomheid en Verlichting. Een cultuur-historisch en -sociologisch onderzoek naar enkele aspecten van de Verlichting in Nederland (1755-1810)* I (Zwolle 1992) 91, 94, 95, 98, 104, 145; *BWPGN* III, 80-81.

'K Meen u Andreades, Curil en Eripaan
 Drie poezybarbaaren
 'k meen U vervloekt gespui, met kracht in 't Schilt te varen
 (...)
 Waar bergt men zich van stank! Kruip in uw gruwelnest
 Gij grimmig kroost der Draaken!
 En wacht u! wacht u wel ooit weer uit lasterkaaken
 Op ons te spuwen eene afgrywelyke pest!²³

Een andere student in de godgeleerdheid, Petrus Lollema, koos eveneens partij voor de Groningse elite.²⁴ In zijn *Hekel voor Curillus, Andreades en Eripanus* bekritiseerde hij eerst Curillus en Andreades en richt hij vervolgens zijn gramschap op Eripanus. Vilein stelde hij de dichtersgaven van Eripanus aan de kaak:

Daar komt nog een ('t is Eripaan) rinkinken;
 Ik ken hem aan 't op lamme rymen hinken
 Wat wil die bloed? Zal men hem meer verminken?
 Dat waar te wreed, en laf
 Medogentheid huisvest in ed'le zielen
 En zegt: behou! Laat anderen vernielen!
 'k vergeef u dan; schoon gy als puik dier zielen
 Verdient een zwaaren straf²⁵

Het opmerkelijke is echter dat Heerkens, Van Iperen, Lollema en Fockens behoorden tot dezelfde kring van vrienden en bekenden die aanwezig was op de bruiloft van Herman Wolthers en Louise Christina Conring. Ook Curillus had het bruidspaar met een huwelijksgedicht vereerd. En even als de anderen was hij actief in de dichterskring rondom Clara Feyoena van Sytzama. Toen Clara in 1746 haar gedichtenbundel *Bellingeweerder Uitspanningen* het licht deed zien, schreven zij allemaal een gedicht in haar bundel. Blijkbaar stonden ze op goede voet met haar. Wellicht hadden zij Clara leren kennen door haar broer Pico Galenus van Sytzama.²⁶ In een album amicorum van een van hen, Andreas Kulenkamp, staan bijdragen van hen met hun pseudoniemen die ook in een andere dichtbundel van Clara een rol speelden, namelijk de latere bundel *Gedichten* uit 1794. Hieruit blijkt dat

²³ Fockens, *Roskam voor Curillus*, 4-12.

²⁴ Petrus Lollema werd geboren in 1726 en werd in 1750 aangesteld tot predikant te Constantinopel in 1750. Daar aangekomen veinsde hij krankzinnigheid en repatrieerde. Zie O. Schutte *Repertoria vertegenwoordigers in Nederland en in het buitenland*, ('s Gravenhage 1976) 316-317.

²⁵ Petrus Lollema, *Hekel voor Curillus, Andreades en Eripanus* (Groningen 1746) 9.

²⁶ Anema, *Een vergeten dichteres*, 41.

Van Iperen als synoniem Lycidas gebruikte.²⁷ Heerkens draagt de naam Pylignon, Justus Conring draagt de naam Corydon. Clara zelf noemde zich Fillis.

Volgens Heerkens waren alle dichters verliefd op Clara, maar zij wees hen allen af, uitgezonderd Justus Conring. In de reeds genoemde bundel *Bellingeweeder Uitspanningen* liet ook Van Iperen zich inderdaad in verliefde termen uit. Hij bezong weliswaar de muze Poëzie, maar zijn gedicht kan evengoed opgevat worden als een liefdesuiting aan Clara:

Ik zing van U myn Zang-godinne
En Eer van SYTZAMAS geslacht
Die myn verliefde ziel van Parnas Myter-tinne
Genadiglyk toelacht.

Natuur schonk u hoogdravende gedachten
Die gy tot Godes lof besteedt
Geluk! Uw vlugge ziel snelle op noit moede schachten
Zoo hoog als 't Godvrucht heet!

Nu weet ik 't reets: om dat de hoogste noten
Zich vormen in een Maagde-keel
En om de lieflykheid der Poezy te ontblooten
En 's Minnaars heuglyk deel

Eer zal de Pool zich uit zyn krammen wringen
Of aarde en zee tot kalk geklust
Te zamen gisten, eer men aarzele te zingen
Uw naam, der Dicht'ren lust!

Justus Conring stierf reeds vroeg. Het is trouwens de vraag of het tot een huwelijk tussen de twee had kunnen komen, aangezien Justus Conring niet tot de adelstand behoorde. Jaren later keek Clara terug op deze periode in haar leven:

Volmaakte Coridon, ô roem van Neêrlands zoonen,
Moest uwe levenszon zoo spoedig ondergaan!
Kon dan uw ijsren vuist, ô dood! Geen knaap verschoonen,
Die eeuwig in ons hart, dat om hem treurt, zal staan!
(...)
En gij, ô Fillis! Die mogt roemen op zijn liefde,
Een liefde, zoo volmaakt, dat zij geen weêrga vond,

²⁷ Onder de naam Lycidas publiceerde Van Iperen ook een gedicht 'Ecloga cui nomen Lycidas ad eundem disputantem de foro competenti', in: Isaac Petrus Velingius, *Dissertatio juridica inauguralis de foro competenti* (Groningen 1745) onepageineerd.

Een liefde, die te teêr, te sterk zijn hart doorgriefde,
En in haar zuiver doel vooral naar deugden stond.²⁸

Toen Clara in 1750 in het huwelijk trad met Isaac Reinder baron van Raesveld was het volgens Heerkens droevig gesteld met de leden van de dichtkring. In een weemoedig gedicht deed hij hiervan verslag. De één was door de onbeantwoorde liefde van Clara broodmager geworden. Een ander was over verre zeeën vertrokken. Hier zullen we moeten denken aan Petrus Lollema, die vertrokken was naar Constantinopel. Weer een ander was dood en werd hopelijk in het hiernamaals vertroost door Sappho. Ongetwijfeld doelde hij hier op Justus Conring. Van de hele vriendenkring was slechts nog één drinkebroer overgebleven – dat was Heerkens zelf.²⁹

Het is natuurlijk een raadsel waarom Heerkens de kring van mensen zo scherp bekritiseerde waarvan hijzelf deel van uitmaakte. Evenzo is het vreemd dat Van Iperen hem hierin bijviel. Er wordt daarom wel verondersteld dat deze pamflettenstrijd als een puberaal steekspel moeten worden gezien, waar de heersende elite op reageerde, tot groot vermaak van de jongelui. Tevens zou het kunnen dienen om bekendheid te verwerven.³⁰ Volgens Van Iperen was de hele pennenstrijd door de professoren en de magistraat niet onwelwillend ontvangen.³¹ Maar dat staat te bezien. Het stadsbestuur verordeneerde namelijk dat zonder zijn toestemming geen gedichten meer in druk mochten verschijnen.³² Verder had Gerard Nicolaas Heerkens zich naar het oordeel van zijn vader onmogelijk gemaakt in Groningen; hij sommeerde zijn zoon om de stad te verlaten en zijn studie in Leiden voort te zetten.³³ Ook Van Iperen vertrok dat jaar naar Leiden. Maar eerst hield hij nog onder leiding van Daniel Gerdes een disputatie over typologische exegese.³⁴

2.3. Disputatie bij Daniel Gerdes

Daniel Gerdes (1698-1765) was een coccejaans georiënteerd theoloog die wat exegese betreft in het voetspoor ging van zijn leermeester Friedrich Adolphe Lampe

28 De bundel stamt uit 1794, terwijl het gedicht gedateerd is op 1748. Het is niet zeker of Clara het lied reeds in haar jeugd heeft geschreven. Het kan ook zijn dat zij het pas later heeft geschreven, of een bestaand gedicht heeft omgewerkt.

29 Gerard Nicolaas Heerkens, *Impromptu sur la mariage de Clara Feyouna de Sytzama, Baronne de Bellingeweer* (Groningen 1750).

30 J. Tersteeg, 'Clara Feyoena's dichtkring te Bellingeweer', in: *Rondom de Herdenbergh. Tijdschrift van de historische vereniging Hardenberg en omstreken* (2007) 19, 20.

31 ZB, HS. 3632.

32 Beno Hofman, *De dichtende burgemeester Lucas Trip, regionaal historisch centrum Groninger archieven*. <http://www.groningerarchieven.nl/historie/stadsverhalen/taal-en-literatuur/de-dichtende-burgemeester-lucas-trip> dd. 03-09-2015.

33 NNBWI, 1051.

34 Josua van Iperen, *Dissertatio theologico-philologico-philosophica de practico ceremoniarum sub Veteri Testamento usu* (Groningen 1746) titelpagina.

(1683-1729). Na predikant te zijn geweest in Wageningen werd Gerdes hoogleraar te Duisburg en sinds 1735 bekleedde hij het professorenambt te Groningen. Gerdes zag de Schrift als een organisch geheel, waarin de Openbaring zich steeds rijker en voller ontvouwde. Hierdoor viel er vanuit latere passages licht op eerdere Bijbelgedeelten en kon men allerlei verborgen betekenissen in de teksten ontdekken. Hij was een voorstander van een typologische exegese.³⁵ Deze manier van schriftuitleg wordt gekenmerkt door Oudtestamentische personen en gebeurtenissen te interpreteren als ‘afbeeldingen’ van personen en gebeurtenissen uit het Nieuwe Testament. Vooral met betrekking tot Christus werden op die manier verwijzingen gevonden.³⁶

Coccejus had veelvuldig gebruik gemaakt van de typologie. Hij was hier in zekere zin ook toe genoodzaakt. Omdat hij uitging van een doorgaande ontwikkeling in de Openbaring moest hij het Oude Testament minder waarderen dan het Nieuwe. Maar om ook de eenheid van de Schrift vast te kunnen houden, nam hij zijn toevlucht tot de typologie. Hoe minder hij het Oude Testament waardeerde, des te meer moest hij dus overgaan tot het aannemen van allerlei typen en profetieën in het Oude Testament.³⁷ Hoewel Gerdes niet in alles Coccejus volgde, was hij een warm voorstander van de typologische exegese.³⁸ De dispatie die Van Iperen op 4 juli 1747 hield, was dan ook geheel in deze lijn en bevat zoals gebruikelijk de ideeën van de hoogleraar zelf.³⁹ We zullen de inhoud daarom slechts kort aanstippen.

De dispatie draagt als titel *De practico ceremoniarum sub Veteri Testamento usu* en handelt over de betekenis van de ceremoniële wetten van het Oude Testament. Uitgangspunt voor het onderzoek naar de betekenis van de Oudtestamentische cultus is Hebr. 10: 1. In deze tekst wordt gezegd dat de wet slechts een schaduw is van het toekomstige en niet de gestalte zelf. De in deze tekst genoemde Griekse woorden *skian* (schaduw) en *eikoon* (beeld) onderwerpt Van Iperen aan een nadere analyse. Hij sluit zich aan bij Calvijn die over deze tekst in zijn *Institutie* opmerkt dat met de dood van Christus de voorhang van de tempel was gescheurd en neergevallen. Het onverhulde beeld van de hemelse goederen was toen aan het licht gekomen.⁴⁰ Verder verwijst Van Iperen naar Calvijns *Institutie* waar deze het opneemt voor de eenheid van Oude en Nieuwe Testament tegen Servet en de anabaptisten. In tegenstelling tot Servet hield ook Calvijn vast aan de typologie.⁴¹

35 Witteveen, *Daniel Gerdes*, 1-37; 111-120.

36 Antonius H. Gunneweg, *Vom Verstehen des Alten Testaments. Eine Hermeneutik* (Göttingen 2011) 157.

37 Heinrich Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik in der reformierte Kirche namentlich der Niederlande* (Leiden 1879) 221-223; Willem J. van Asselt, ‘Christus Sponsor. Een bijdrage tot de geschiedenis van het Coccejanisme’, in: *Kerk en Theologie* 53 (2002) 109; Witteveen, *Daniel Gerdes*, 151.

38 Witteveen, *Daniel Gerdes*, 111, 116.

39 Sibbe Jan Visser, *Samuel Naeranus (1582-1641) en Johannes Naeranus (1608-1679). Twee remonstrante theologen op de bres voor godsdienstige verdraagzaamheid* (Hilversum 2011) 239.

40 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 2.

41 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 3; David L. Pucket, *John Calvin's exegesis of The Old Testament* (Louisville, Kentucky 1995) 114, 115, 135.

Het belang van de ceremoniële wet is gelegen in deze voorafschaduw van de komende goederen van het verbond. Hiervoor verwijst Van Iperen naar Ezechiël 20:12 waar de sabbat het teken wordt genoemd van het verbond tussen God en zijn volk. Hij laat zich opnieuw leiden door de interpretatie van Calvijn, die de sabbat ziet als schaduw van het toekomstige. Wat in de sabbat nog maar schaduw was, wordt in Christus als waarheid en substantie geschonken.⁴² Deze oriëntatie op Calvijn behoeft ons niet te verbazen: Gerdes had zeer grote bewondering voor Calvijn.⁴³

Het betoog steunt verder op verschillende Bijbelteksten, die duidelijk maken dat de ceremoniën afbeeldden wat in Christus werkelijkheid is geworden, zoals Hebréeën 9 : 24. In deze tekst wordt het Oudtestamentische heiligdom het tegenbeeld van het ware heiligdom genoemd.⁴⁴ Een andere belangrijke tekst is Kol. 1: 15 waar gezegd wordt dat Christus het εἰκών (beeld) van God is. Op grond van deze en andere Bijbelteksten probeert Van Iperen duidelijk te maken dat de ceremoniën typologisch moeten worden opgevat.⁴⁵

En passant richtte hij zijn pijlen op de godsdiensthistorische wijze van interpreteren die John Spencer (1630-1693) voorstond. Spencer was een Engelse theoloog die het meest bekend is geworden door zijn werk *De legibus Hebraeorum* dat verscheen in 1732. Dit geschrift kan opgevat worden als het pionierswerk van de vergelijkende godsdienstwetenschap. Spencer probeerde de Israëlitische cultus te verklaren uit heidense riten. Van Iperen uitte kritiek op het feit dat Spencer de ceremoniële wetten van het Oude Testament wilde interpreteren tegen de achtergrond van Egyptische gebruiken.⁴⁶ Van Iperen verwees naar Handelingen 7: 44, waar verteld wordt dat God zelf op de berg Sinai aan Mozes had laten zien hoe de ontmoetingstent eruit zou moeten zien.⁴⁷ Ook deze kritiek op Spencer is in de lijn van Gerdes. Zo had Gerdes kritiek geïfend op Spencers opvatting dat de rituele wet als een opvoedingsmiddel gezien moest worden. Gerdes daarentegen meende allerlei typen van Christus in de rituele wetten aan te kunnen wijzen.⁴⁸

Behalve bij Calvijn ging Van Iperen ook te rade bij de uit Zwitserland afkomstige Nicolaus Görtler (1645-1711), die na hoogleraar geweest te zijn te Herborn, Hanau en Deventer tenslotte professor werd te Franeker. Görtler interpreteerde de geschiedenis van Israël typologisch: de geschiedenis van Israël was een voorbeschouwing van de geschiedenis van de kerk. Evenals veel anderen had Gerdes grote waardering voor Görtler.⁴⁹

42 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 15.

43 Witteveen, *Daniel Gerdes*, 207.

44 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 29.

45 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 2.

46 Guy G. Stroumsa, *A new science. The discovery of religion in the age of reason* (Harvard 2010) 95-100.

47 Van Iperen, *De practico ceremoniarum... usu*, 4-6.

48 Witteveen, *Daniel Gerdes*, 118-120.

49 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 7,8; *BL VI*, 105, 106; Witteveen, *Daniel Gerdes*, 155.

In de reeds genoemde Bijbeltekst Hebrëen 10: 1 is sprake van de ‘toekomstige goederen’ en Van Iperen staat uitvoerig stil bij de ‘goederen van het genadeverbond’, zoals de *laetitia* (blijdschap) en de *tristitia secundum Deum* (droefheid naar God).⁵⁰ Ook dit past weer geheel in de visie van Gerdes, zoals hij deze had uiteengezet in zijn *Doctrina gratiae sive Compendium theologiae dogmaticae* uit 1744.⁵¹

Met verwondering noemt Van Iperen het feit dat de Zwitserse theoloog Samuel Werenfels (1657-1740) in zijn *Dissertatio de logomachiis eruditorum* niet het onderscheid in vergeving noemt tussen *aphesis* en *paresis*.⁵² In de coccejaanse theologie werd benadrukt dat de *aphesis* van het Nieuwe Testament voller en rijker is dan de *paresis* van het Oude Testament. Dit had alles te maken met de reeds aangestipte visie van Coccejus die de Openbaring als doorgaande ontwikkeling zag. Zo moest volgens hem de vergeving der zonden niet geïnterpreteerd worden als een statisch ‘pact’ dat in de eeuwigheid tussen de God de Vader en de Zoon gesloten was en daardoor in even sterke mate gold voor zowel gelovigen onder het oude als onder het nieuwe verbond, maar als een dynamisch gegeven dat zich ontwikkelde in de tijd. Pas in Christus heeft de vergeving der zonden zijn volle rijkdom gevonden. Onder het Oude Testament was de vergeving daarom niet zo volledig als in het Nieuwe Testament. Voor Voetianen was dit echter verdacht aangezien dit hun rooms-katholiek voorkwam. Ook op dit punt ging Gerdes mee met Coccejus. Dat dit strijdpunt in de disputatie genoemd wordt, is niet vreemd omdat deze kwestie raakvlakken heeft met de typologische exegese die nodig was om de eenheid van de Schrift vol te kunnen houden.⁵³

De disputatie eindigt met de belijdenis dat wij van veel zaken nog niet voldoende op de hoogte zijn. Verwezen wordt naar 1 Kor. 13: 12, waar gezegd wordt dat wij nu nog maar ten dele kennen, maar dat wij eens zullen kennen, zoals ook wij gekend zijn. Door de kracht van Gods Geest zullen wij getransformeerd worden naar Zijn beeld.⁵⁴

Met deze disputatie sloot Van Iperen zijn studie in Groningen af. Hij dacht er nog over om in Franeker verder te studeren, maar het werd uiteindelijk Leiden. Later zou hij geleerden als Franciscus van Oudendorp (1696-1761), hoogleraar welsprekendheid en geschiedenis, Tiberius Hemsterhuis (1685-1766), hoogleraar Grieks, Albertus Schultens (1686-1750), hoogleraar oosterse talen, alsmede de hoogleraren Bernardinus de Moor (1709-1780), Joan van den Honert (1693-1758) en Johannes Alberti (1698-1762) met ere noemen.⁵⁵

50 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 36-44.

51 Witteveen, *Daniel Gerdes*, 148-151.

52 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 45.

53 Heppe, *Geschichte des Pietismus und der Mystik*, 221-223; Van Asselt, ‘Christus Sponsor’, 109; Witteveen, *Daniel Gerdes*, 151.

54 Van Iperen, *De practico ceremoniarum ... usu*, 45, 46.

55 ZB, HS. 3632.

2.4. Studietijd te Leiden: Van Iperen als spreekbuis van twee rivaliserende hoogleraren

Van zijn studiejaar te Leiden weten wij niet veel. Hij schreef zich op 12 september 1747 in.⁵⁶ Hij liep onder meer colleges bij Albertus Schultens, Tiberius Hemsterhuis en Joan Alberti.⁵⁷ Zoals gezegd zal hij wellicht onder invloed van Schultens tot andere gedachten zijn gekomen wat betreft de status van het Hebreeuws.⁵⁸

Ook in Leiden liet hij zich kennen als een aanhanger van de Wolffiaanse filosofie. En, wat politieke voorkeur betreft, ook als orangist. Hij deed namelijk een werkje het licht zien waaruit bleek dat hij blij was met de politieke omwenteling van zijn dagen en dat hij de Wolffiaanse filosofie toejuichte.⁵⁹ In 1747 waren de Fransen de Republiek binnengevallen en hadden de verwaarloosde fortificaties in Staats-Vlaanderen ingenomen. Dit luidde de orangistische restauratie in, want de Staten van Zeeland riepen de Prins te hulp en andere provincies volgden.⁶⁰ Verder schreef hij een geboortegedicht naar aanleiding van het feit dat Willem V in 1748 het levenslicht zag.⁶¹ Zijn leven lang zou hij zowel Orangist als Wolffiaan blijven, al zou hij zich verder niet met politiek inlaten.

Tot tweemaal toe luisterde hij een bruiloft op met zijn gedichten. Hij schreef *Doris visschers-zang* ter gelegenheid van de bruiloft van majoor Jan Lukas Trip en Petronella Piccardt uit Slochteren. De band met de Groningers werd dus niet geheel verbroken. En hij vervaardigde een bruiloftsgedicht voor Hendrik Daniel Becker en Christina Catharina Haase. Dit laatste bruidspaar trad te Wezel in het huwelijk.⁶²

Tijdens zijn studie hield Van Iperen twee disputaties die elkaar tegenspraken. Dit heeft niet zozeer met een snelle ontwikkeling in zijn denken te maken als wel met

56 *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae MDLXXX-MDCCCLXXV accedunt nomina curatorum et professorum per eundem secula* (s Gravenhage 1875) 1017.

57 Wachter, *Lyk- en lofreden*, 12.

58 Zie hoofdstuk 10.

59 Josua van Iperen, *Ode pro philosophia cum illustriss. ac celsissimus princeps Wilhelmus Carolus Henricus Friso. D.G. Belgii foederati gubernator numisma aureum susceptae gubernaturae memoriale honoris gratia dono miserat ad Christ. Wolfium potentiss. Regis Borussiae consiliarum intimum* (Leiden 1748).

60 J.A.F. de Jongste, 'The restoration of the Orangist regime in 1747: The modernity of a "Glorious Revolution"', in: Margareth C. Jacob en Wijnand W. Mijnhardt (ed.), *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, enlightenment, and revolution* (Ithaca 1992) 32.

61 Josua van Iperen, *Genethliacon de natali filii principis D. G. Arausionensis et Nassavii totius Belgii Foederati. Hereditarii statoris gubernatoris et supremi militiae praefecti reliqua* (z.p.z.j.).

62 Josua van Iperen, 'Doris visschers-zang', in: *Zegen-wenschen ter bruilofte van Jan Lucas Trip, majoor dezer provincie. En Petronella Piccardt, van Slochteren. In den echt vereenigt op den 12 van grasmaand M.D.CC.XLVII* (Groningen 1747); Josua van Iperen 'Epithalamium', in: *Huw'lykes zangen ter bruilofte van den welëdelen heere Hendrik Becker der byden regten licentiaat en drossaard der stad en heerlijkheid Alpen en de welëdele jonkvrouwe Christina Catharina Haase, Voltrokken binnen Wezel den 4 van zomermaand MDCCXLVIII* (z.p. 1748).

twee hoogleraren die in een onderlinge strijd verwickeld waren en de student gebruikten om de degenen te kruisen. De eerste disputatie hield Van Iperen op 22 mei 1748 onder leiding van de Voetiaan Bernhardinus de Moor (1709-1780). De tweede disputatie vond op 29 juli van dat jaar plaats onder leiding van de Coccejaan Joan van den Honert (1693-1758). Hoewel De Moor het als enige Voetiaan in Leiden niet gemakkelijk had, werd hij door de studenten geprezen om zijn vriendelijkheid en mildheid. Ook Van Iperen zou hoog opgegeven hebben van de man.⁶³ Het levenswerk van De Moor is zijn commentaar op het *Compendium theologiae christianae didactico-elencticum* van de Voetiaan Johannes à Marck (1656-1731).⁶⁴

De disputatie van Van Iperen had als onderwerp Christus' nederdaling ter hel: *De descensu ad inferos*. Over dit onderwerp disputeerden onder leiding van De Moor nog twee andere studenten. Het was niet ongebruikelijk dat over hetzelfde onderwerp gediscuteerd werd, soms vormden de disputaties een samenhangend geheel.⁶⁵ Ludovicus Hamerster beet met zijn disputatie de spits af op 11 mei. Jacobus Hondius volgde op 18 mei. Van Iperen sloot de rij op 22 mei. Disputeerden de andere twee studenten alleen 's morgens op de gebruikelijke tijd van 9 tot 11 uur, Van Iperen disputeerde ook nog 's middags om 14.00 uur.⁶⁶

Over het onderwerp is veel te doen geweest. Hoe moest men de zinsnede uit het Credo interpreteren? Is Christus daadwerkelijk in de onderwereld geweest, zoals de Rooms-Katholieke kerk leerde en ook Luther meende? Calvijn nam radicaal afstand van deze zienswijze. Volgens hem was hiervoor geen steun te vinden in de Schrift. Hoewel hij op de hoogte was van de visie dat met het woord 'αδης' gewoon het 'graf' kon worden aangeduid, gaf hij hier niet de voorkeur aan. Hij meende dat deze zienswijze geen goede verklaring bood omdat het dan slechts een onnodige uitbreiding was bij het 'gestorven en begraven' zijn. De frase 'nedergedaald ter hel' moest een diepere betekenis hebben. Volgens hem had deze zinsnede betrekking op de geestelijke kwelling die Christus in zijn lijden had ondergaan. Dat er eerst sprake is van zijn lijden, dood en begraving en pas daarna van deze kwelling, verklaart Calvijn door te stellen dat de eerste zaken betrekking hebben op de zichtbare feiten, het laatste echter op wat voor de mensen onzichtbaar is.⁶⁷

Ook de opstellers van het bekende Leidse leerboek in de gereformeerde theologie *Synopsis Purioris Theologiae* (1625) verwierpen met Calvijn de Rooms-Katholieke en Lutherse opvatting van Christus' neerdalen in de onderwereld. Wel meenden zij

63 C. Sepp, *Johannes Stinstra en zijn tijd. Eene bijdrage tot de geschiedenis van kerk en school in de achttiende eeuw* II (Amsterdam 1866) 54.

64 BL III, 273-276.

65 Henk Jan de Jonge, 'Willem Godschalck à Fockenbourg (Focquenbroch) student theologie te Leiden en bursaal in het Collège Wallon (ca. 1658-1661)', in: *Fumus. Medelingen van de stichting Willem Godschalck van Focquenbroch* 1 (2003) 10.

66 Van Iperen, *Disputatio theologica de descensu Christi ad inferos* (Leiden 1748) titelpagina; P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit* I ('s Gravenhage 1913) 132.

67 Joannis Calvinus, *Institutio christianae religionis* (Genève 1585) 163, 164; Johannes Calvijn, *Institutie of onderwijzing in de christelijke godsdienst* I (Houten 2009) 502-504.

dat het goed mogelijk was om de letterlijke interpretatie dat Christus vertoefd heeft in het dodenrijk te combineren met de visie van Calvijn.⁶⁸

Hoe dacht De Moor over deze kwestie? Immers, hij gebruikte Van Iperen als spreekbuis. Na een uitvoerige analyse van de begrippen **Ἅιδης** (sjeool) en **Ἅιδης** (hades) maakte hij duidelijk dat zijn voorkeur uitging naar het gevoelen van Calvijn, zolang er geen betere visie voorhanden was.⁶⁹ Maar in deze disputatie deed hij meer. Hij bestreed de visie van Taco Hajo van den Honert (1666-1740), de vader van de zojuist gemelde Joan van den Honert. Deze hoogleraar had beweerd dat onder ‘nedergedaald ter hel’ verstaan moest worden dat Christus’ ziel na zijn dood in de hemel geweest is. Om tot deze interpretatie te komen, redeneerde Van den Honert als volgt: bij de dood komt er een scheiding tussen lichaam en ziel. Terwijl Christus’ lichaam in het graf was, bevond zijn ziel zich in de hemel. Christus had immers bij zijn sterven zijn geest toevertrouwd in de handen van Zijn Vader. Ook had Christus de moordenaar beloofd dat deze spoedig met Hem in het paradijs zou zijn. Verder verbond Van den Honert deze teksten met een uitspraak van Paulus in 2 Kor. 12:2 waarin deze beweerde in de derde hemel opgenomen te zijn geweest. Zo betekende ‘nedergedaald ter helle’ niets anders dan dat terwijl Christus’ lichaam in het graf rustte, zijn ziel zich in de derde hemel bevond.⁷⁰ Van den Honert probeerde dit verder te staven door er op te wijzen dat in het Oude Testament sprake is van het afdalen naar de **Ἅιδης**, een woord dat in de Septuagint wordt weergegeven met **Ἅιδης**, hetzelfde woord dat in het Credo wordt gebruikt.

Deze visie wordt bestreden door op te merken dat nergens in de Schrift sprake is van een scheiding van lichaam en ziel waarbij het lichaam van de vrome neerdaalde in de **Ἅιδης**, terwijl zijn ziel naar de hemel ging. Volgens Van Iperen laten de teksten uit de Schrift juist zien dat de **Ἅιδης** of **Ἅιδης** niet de begraafplaats van lichamen is, maar de vergaderplaats van de zielen. Hij verwijst hierbij naar de Franeker hoogleraar Meinardus Schotanus (1593-1644), die reeds voor zijn professoraat een werkje over de zielen had geschreven: *Disputatio de anima*. Schotanus stond bij Voetius in hoog aanzien.⁷¹

Joan van den Honert liet het er niet bij zitten. Hij nam het op voor zijn overleden vader en liet Van Iperen op 29 juli disputeren over een passage uit het Bijbelboek Openbaring. In Openbaring 6: 9-11 is sprake van martelaren die zich onder een altaar in de hemel bevinden. In deze disputatie getiteld *De animis sub altari* werd het gedachtegoed van De Moor bestreden en dat van Taco Hajo van den Honert verdedigd. Deze dissertatie blijkt geheel het werk van Joan van den Honert zelf te zijn: meerdere malen wordt in de disputatie het werk van Taco Hajo van den Honert ingeleid met de woorden ‘pater meus’ waarmee zij overduidelijk de hand

68 Johannes Polyander e.a., *Synopsis purioris theologiae* (Leiden 1642) 323-335.

69 Van Iperen, *De descensu ad inferos*, 30.

70 Van Iperen, *Dissertatio theologica de animis sub altari* (Leiden 1748) 13.

71 Van Iperen, *De descensu ad inferos*, 25-28; *BWN* XVII-1, 431-432; *NNBW* IX, 1001.

van zoon Joan verraden.⁷² Omdat de disputaties geheel het gedachtegoed van de hoogleraren zijn, kunnen wij deze verder laten rusten. Het is een treffende illustratie hoe destijds theologische meningsverschillen tussen hoogleraren werden uitgevochten.

Een maand na de laatste disputatie, op 26 augustus 1748, werd Van Iperen door de classis Leiden en Neder-Rijnland beroepbaar gesteld. Met nog drie andere studenten legde hij die dag examen af. Voor hij toegelaten werd tot het examen preekte hij over Joël 3: 18. Daarna werd zijn vaardigheid op het gebied van het Hebreeuws en Grieks getoetst, als ook zijn dogmatische kennis. Het examen werd afgenomen door Adrianus Munnikemolen, die als examinerator voor dat kwartaal was aangesteld.⁷³ Na zijn examen vertrok Van Iperen naar zijn geboortestad Middelburg, in afwachting van een gemeente die een beroep op hem zou uitbrengen.⁷⁴ Het was in deze tijd niet ongevoel dat men als proponent een aantal jaren moest wachten voor men een beroep ontving.⁷⁵

2.5. Conclusie

Van Iperen studeerde drie jaar te Groningen en een jaar in Leiden. Te Groningen raakte hij in de ban van de Leibniz-Wolffiaanse filosofie, die daar werd uitgedragen door Nicolaus Engelhard. Dit stelsel liet hem ook in Leiden niet los en hij zou er zelfs zijn hele leven aan blijven vasthouden. Zijn theologische studie sloot hij te Groningen af met een disputatie bij de Coccejaan Daniel Gerdes over de betekenis van de oudtestamentische ceremoniën. Geheel in diens lijn worden deze ceremoniën typologisch uitgelegd. Verder maakten de colleges geschiedenis van Leonard Offerhaus indruk op hem. Zijn leven lang zou hij vast houden aan de metafoor dat chronologie en geografie de ogen van de geschiedenis zijn.

Zijn vertrek naar Leiden zal mede veroorzaakt zijn door de zogenaamde poëtenstrijd in het jaar 1746. Hij had aan deze pamflettenstrijd meegedaan en daarbij de zijde gekozen van Curillus en Andreades tegen de dichtende notabelen van Groningen. Achter Curillus en Andreades bleek echter een en dezelfde persoon schuil te gaan: de rechtenstudent Nicolaas Heerkens. Diens vader vond dat hij zich met zijn actie onmogelijk had gemaakt en gelastte zijn zoon naar Leiden te vertrekken. Ook Van Iperen zette zijn studie te Leiden voort.

Te Leiden kwam duidelijk aan het licht hoe het bij het houden van disputaties niet zozeer de inhoudelijke visie van de student van belang was, maar dat het aankwam op

72 Over het feit dat hoogleraren soms zelf de disputaties schreven, zie o.a. Klaas van Berkel, *Universiteit van het noorden. Vier eeuwen academisch leven in Groningen I. De oude universiteit 1614-1867* (Hilversum 2014) 157, 158.

73 NA, classis Leiden en Neder-Rijnland, inv. 12, notulen 6 mei 1748, notulen 26 augustus 1748.

74 ZA, Rekenkamer C, inv. 2900 f. 157.

75 Peter van Rooden, *Religieuze regimes. Over godsdienst en maatschappij in Nederland (1570-1990)* (Amsterdam 1996) 56.

de vaardigheid van het redeneren. Van Iperen hield twee disputaties die elkaar inhoudelijk tegenspraken. De eerste hield hij bij de Voetiaan De Moor, waarbij de visie van de Coccejaan Hajo Taco van den Honert aangevallen werd. De tweede disputatie hield hij onder leiding van diens zoon Joan van den Honert, waarbij Van Iperen juist het gedachtegoed van Van den Honert verdedigde tegen De Moor. Het is echter duidelijk dat Van den Honert zelf de hand had in deze disputatie.

In twee kleine dichtwerkjes die hij in zijn Leidse tijd uitgaf liet Van Iperen zich kennen als een Oranjegezinde student. Hij juichte de omwenteling van 1747 toe en schreef in 1748 een geboortegedicht toen prins Willem V werd geboren.